

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in Et-Tuhfetü's-Seniyye Bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye Adlı Eseri (Üslup ve Pedagojik Açıdan Bir İnceleme)

Muhammed Muhyiddin Abdulhamid's work Called
Et-Tuhfetu's-Seniyye Bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-
Âcurrûmiyye
(A Study in Terms of Style and Pedagogy)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail TEMİZ¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun
· ismailtemiz@gmail.com · ORCID > 0000-0002-7949-8635

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15 Ocak/January 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 10 Haziran/June 2025

Yıl/Year: 2025 | **Sayı – Issue:** 58 | **Sayfa/Pages:** 275-298

Atıf/Cite as: Temiz, İ. "Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in Et-Tuhfetü's-Seniyye Bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye Adlı Eseri (Üslup ve Pedagojik Açıdan Bir İnceleme)"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 58, Haziran 2025: 275-298.

MUHAMMED MUHYİDDİN ABDÜLHAMÎD'İN ET-TUHFETÜ'S-SENİYYE Bİ-ŞERHİ'L-MUKADDİMETİ'L-ÂCURRÛMİYYE ADLI ESERİ (ÜSLUP VE PEDAGOJİK AÇIDAN BİR İNCELEME)

ÖZ

Bu makalede Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (1900-1973)'in *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* adlı eseri yazım metodu ve pedagojik özellikleri bakımından incelenmiştir. Pedagojik yönüyle dikkat çeken *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* ülkemizde resmi ve özel kurumlarda nahiv eğitimi için tercih edilen önemli kitaplardan biridir. Eser hem anlatım metodu hem de pedagojik özellikleri bakımından kendine özgü bir karaktere sahiptir. Eserin bu yönü kendisini klasik kabul edilen eserlerden ayırır niteliktedir. Nitekim nahiv eğitimine yeni başlayıp temel bilgileri öğrendikten sonraki süreç için önemli olabilecek nitelikleri haizdir. Bu nedenle çalışmada eserin hangi üslup ve pedagojik vasıflara sahip olduğunu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle eseri okuyup öğrenecek olanlara katkı sunmak ve eserin anlaşılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Makalenin giriş bölümünde çalışmanın konusu, konunun önemi ve yöntemi, çalışmanın hedef ve amacı hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde esere dair genel bilgiler sunulmuştur. İkinci ve üçüncü bölümde eserin üslup ve pedagojik özellikleri betimsel yöntemle ele alınmış ve bulgular ifade edilerek detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Buna göre âyet ve şiirle istihsad etmek, sarf ilminden faydalanma, nahiv âlimlerinin görüşlerine başvurma, önce anlatılanlara gönderme yapmak, tanımlama ve i'râb yapma gibi hususlar eserin yazım özellikleri arasında yer almaktadır. Konu anlatımlarından sonra alıştırmaların yer alması ve cevapların da belirtilmesi üstelik konunun anlaşılıp anlaşılmadığına yönelik soruların sorulması eserin başlıca pedagojik özelliklerindendir. Ayrıca tekrar yönteminin kullanılması ve örneklerle konunun anlatılması da pedagojik unsurlar arasında sayılabilir. Eser hem yazım metodu hem de pedagojik yönü itibarıyla nahiv ilmi konusunda yazılacak eserlere referans olabilecek niteliklere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, Üslup, Metot, Pedagoji.

MUHAMMED MUHYIDDIN ABDULHAMID'S WORK CALLED ET-TUHFETÜ'S-SENIYYE BI-ŞERHI'L-MUKADDİMETİ'L- ÂCURRÛMIYYE (A STUDY IN TERMS OF STYLE AND PEDAGOGY)

ABSTRACT

In this article, the work of Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (1900-1973) named et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye is examined in terms of its writing method and pedagogical features. et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye which draws attention with its pedagogical aspect is one of the important books preferred for grammar education in official and private institutions in our country. The book has a unique character in terms of both its narrative method and pedagogical features. This aspect of the book distinguishes it from works that are considered classics. In fact, it has qualities that may be important for those who have just started grammar education and have learned the basic information. For this reason, the study has attempted to reveal the style and pedagogical characteristics of the work. Thus, it is aimed to contribute to those who will read and learn the work and to help understand the work. The introduction section of the article provides information about the subject of the study, the importance and method of the subject, and the aim and purpose of the study. In the first section, information about the work was given. In the second and third sections, the style and pedagogical features of the work were discussed with the descriptive method and the findings were expressed and analyzed in detail. Accordingly, issues such as istishhad with verses and poems, benefiting from the science of grammar, consulting the opinions of grammar scholars, referring to what was previously explained, making definitions and i'rab are among the writing features of the work. The inclusion of exercises after the subject explanations and the indication of the answers, and the asking of questions regarding whether the subject is understood are the main pedagogical features of the work. In addition, the use of the repetition method and the explanation of the subject with examples can also be counted among the pedagogical elements. The book has the qualities to be a reference for works to be written on the subject of grammar, both in terms of its writing method and its pedagogical aspects.

Keywords: Arabic Language, Grammar, Muhammad Muhyiddin Abdulhamid, et-Tuhfetü's-Seniyye, Style, Method, Pedagogy.

GİRİŞ

Gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında son dönemde Arap dili gramerini öğretmeye dönük yeni çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında ülkemizde Ahmet Yüksel'in sarf bilgisi öğretimi için kaleme aldığı *Arapça Kelime Bilgisi* ile nahiv bilgisi öğretimine dair *Uygulamalı Arapça Nahiv Bilgisi*'sini; Hüseyin Günday ve Şener Şahin'nin *Arapça Dil Bilgisi (Sarf Bilgisi)* ile *Arapça Dil Bilgisi (Nahiv Bilgisi)* eserlerini sayabiliriz. Arap dünyasında ise Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihi (1937-2010)'nin *et-Tatbîku'n-Nahvî* ile *et-Tatbîku's-Sarfî* isimli eserleriyle, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*'sini zikredebiliriz.

Klasik eserlerin anlaşılmasına yönelik şerh yazma geleneğinin son dönem temsilcilerinden biri olan Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*'si ülkemizde çeşitli resmi ve özel kurumlarda nahiv ilmi öğretimi için tercih edilen eserlerden biridir. Eserin bu özelliği zamanla dikkatimizi çekmiş ve onun üslup ve pedagojik açılarından ne tür özelliklere sahip olduğu hususunun araştırılmaya değer nitelikler taşıdığı kanaati bizi eser üzerinde çalışma yapmaya sevk etmiştir. Ülkemizde eser üzerinde bu anlamda herhangi bir çalışma yapılmamış olması çalışmamızın özgünlüğü açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Çalışmamızda eserin üslup/anlatım ve pedagojik özelliklerini incelemeye çalıştık. Çalışmanın bir nebze de olsa okuyucunun *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*'yi daha kolay ve iyi anlamasına katkı sunacağını böylece nahiv ilminin öğretilmesi ve öğrenilmesine yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Üstelik az da olsa muhtasar bir esere nasıl şerh yapıldığını ortaya koyma adına çalışmamızın bir boşluğu gidereceği kanaatini taşımaktayız. Böylece alanda çalışma yapacaklara katkı sağlayabileceğini ümit etmekteyiz.

Çalışma kapsam itibarıyla sözü edilen eserle sınırlıdır. Çalışmada “*Eserin üslup özellikleri nelerdir ve öğreticilik yönüyle eser hangi pedagojik unsurları içermektedir?*” sorularına cevap bulmaya çalıştık. Bu çerçevede eserin deskriptif yöntemle okuması yapılmış ve ilgili sorular bağlamında çeşitli kaynaklardan da faydalananak birtakım tespitlerde bulunulmuştur.

Çalışmada ilk olarak eserin tanıtımına yönelik birtakım bilgilere verilmiştir. Sonraki bölümlerde eser incelenerek eserin hangi üslup yöntemleri ve pedagojik özelliklerle yazıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgular çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

1. et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye

et-Tuhfetü's-Seniyye, Kuzey Afrikalı dil ve kıraat âlimi İbn Âcurrûm^[1] (ö. 723/1323)'un nahiv ilmine dair *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* adlı eserinin şerhidir.^[2] Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd^[3] kendi ifadesiyle şerhi hicrî 27 Ramazan 1353 yılında kadir gecesine karşılık gelen Perşembe günü gecesinde tamamlamıştır.^[4] Bu tarih miladi takvime uyarlandığında 3 Ocak 1935 yılına denk gelmektedir. Müellifin şerhi ilk defa 1353/1934 yılında Kahire'de neşredilmiş olup sonraki dönemlerde de baskıları yapılmıştır.^[5]

et-Tuhfetü's-Seniyye'nin giriş kısmında İbn Âcurrûm'un *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'si müstakil olarak esere dahil edilmiştir. *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* 26 bâbdan oluşmaktadır. Bu bâblar şunlardır:^[6]

1. أَنْوَاعُ الْكَلَامِ / Kelimenin Çeşitleri

2. بَابُ الْإِعْرَابِ / İ'râb Bâbı

[1] Hakkında bk: Hulusi Kılıç, "İbn Âcurrûm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/295-296.

[2] el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye ya da diğer ismiyle Metnu'l-Âcurrûmiyye fi'n-Nahvi şerh ve haşiyeleri için bk: Abdulazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-Mutûni'l-İlmiyye* (Riyad: Dâru's-Savma'î, 2000), 490-497; Kılıç, "İbn Âcurrûm", 19/295-296.

[3] Döneminin önde gelen müderris ve müelliflerinden biri olan Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd 1900 yılında Mısır'ın Şarkıyye ili Kefrülhamâm köyünde dünya gelmiştir. Erken yaşta hafızlığını tamamlamayı ilk eğitimini memleketinde almıştır. Orta öğrenimini Dimyat'ta tamamlayan müellif Ezher üniversitesine kaydolmuş buradan 1925 yılında mezun olmuştur. Mezun olduktan yaklaşık 6 yıl sonra Ezher üniversitesinde müderris olarak çalışmaya başlamıştır. Bu esnada Sudan'a giderek orada yaklaşık 4 yıl kalmış ve hem dersler vermiş hem de eğitim programlarının hazırlamasında görev almıştır. 1943 yılında Ezher Üniversitesi'ne dönerek eğitim ve te'lif faaliyetlerine devam etmiş ve Arap Dili Fakültesinin dekanlığı gibi çeşitli idari görevler üstlenmiştir. Arkasında onlarca eser bırakarak yaklaşık 73 yaşındayken 1973 yılında Kahire'de mart ayında vefat etmiştir. Bkz: Muhammed Receb el-Beyyûmî, *en-Nehdatü'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'âsirîn* (Dimaşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1995), 2/134-136; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Medhal ilâ Târîhi Nesri'l-Türâsi'l-Arabî* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1984), 76; Muhammed Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyûn fî Hamsine Âmen* (Kahire: Mecmaü'l-Luğati'l-Arabî, 1986), 316; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kamûsü Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-Arab ve'l-Müstarebin ve'l-Müsteşrikin* (Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 792; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hazır* (Müessesetu Nuveyhizi's-Sekâfiyye: Beyrut, 1983), 2/634; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Müstedrek Alâ Mu'cemi'l-Müellifin: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 745; Muhammed Abdülmün'im Hafaci, *el-Ezher Yehki Kısatehü fî Elfi Amm* (İskenderiyye: Dâru'l-Vefâ, 2002), 112; Hafaci, *el-Ezher*, 120-123; İsmail Durmuş, "Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/553.

[4] Müellifin kendi ifadesi şöyledir: من شهر رمضان ١٣٥٤ من ليلة الخميس ٢٧ في ليلة القدر في ليلة الشرح في كتابة هذا الشرح في ليلة القدر، ليلة الخميس ٢٧ من شهر رمضان ١٣٥٤ للهجرة Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* (İstanbul: Şîfa Yayınevi, 2021), 261.

[5] Abdulazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, *ed-Delîl ile'l-Mutûni'l-İlmiyye*, 496; Kılıç, "İbn Âcurrûm", 19/296; Durmuş, "Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd", 30/553.

[6] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 6-18.

3. بَابُ مَعْرِفَةِ عَلَامَاتِ الْإِعْرَابِ / *İ'râb Alâmetlerini Bilme Bâbı*
4. فَصْلٌ فِي الْمُعْرَبَاتِ / *Mu'rablar Dair Bir Fasl*
5. بَابُ الْأَفْعَالِ / *Fiiller Bâbı*
6. بَابُ مَرْفُوعَاتِ الْأَسْمَاءِ / *Merfu İsimler Bâbı*
7. بَابُ الْفَاعِلِ / *Fâil Bâbı*
8. بَابُ الْمَفْعُولِ الَّذِي لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ / *Fâilinin İsimlendirilmediği Mef'ûl Bâbı*
9. بَابُ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ / *Mübtedâ ve Haber Bâbı*
10. بَابُ الْعَوَامِلِ الدَّاخِلَةِ عَلَى الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ / *Mübtedâ ve Habere Dahil Olan Âmiller Bâbı*
11. بَابُ النَّعْتِ / *Sıfat Bâbı*
12. بَابُ الْعَطْفِ / *Atıf Bâbı*
13. بَابُ التَّوَكِيدِ / *Tekit Bâbı*
14. بَابُ الْبَدَلِ / *Bedel Bâbı*
15. بَابُ مَنْصُوبَاتِ الْأَسْمَاءِ / *Mansub İsimler Bâbı*
16. بَابُ الْمَفْعُولِ بِهِ / *Mef'ûlün Bih Bâbı*
18. بَابُ الْمَصْدَرِ / *Mastar Bâbı*
19. بَابُ ظَرْفِ الزَّمَانِ وَظَرْفِ الْمَكَانِ / *Zarf-ı Zaman ve Zarf-ı Mekân Bâbı*
20. بَابُ الْحَالِ / *Hâl Bâbı*
21. بَابُ التَّمْيِيزِ / *Temyîz Bâbı*
22. بَابُ الْإِسْتِسْنَاءِ / *İstisnâ Bâbı*
23. بَابُ لَا / *(Cinsini Nefyeden) Lâ Bâbı*
24. بَابُ الْمُنَادَى / *Münâdâ Bâbı*
25. بَابُ الْمَفْعُولِ لِأَجْلِهِ / *Mef'ûlün Lieclih Bâbı*

26. بَابُ الْمَفْعُولِ مَعَهُ / *Mef'ûlün Meah Bâbı*

27. بَابُ الْمُخْفُوضَاتِ مِنَ الْأَسْمَاءِ / *Mecrûr İsimler Bâbı*

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd *et-Tuhfetü's-Seniyye*'de İbn Âcurrûm'un sıralamasını gözeterek konuları 24 üst ve 81 alt başlıkta ele almıştır. İbn Âcurrûm'un *المُعْرَبَاتِ فِی الْفَصْلِ* / *Mu'rablar Dair Bir Fasıl* ile *بَابُ الْأَفْعَالِ* / *Füiller Bâbı*'nı konu başlığı yapmamıştır.^[7]

2. ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Yazım metotları olarak da ifade edebileceğimiz üslup özellikleri bir eserin hangi yöntemlerle yazıldığını ortaya koyan birtakım usullerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *et-Tuhfetü's-Seniyye*'de Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in; âyet ve şiirle iştişhâd etme, sarf ilminden faydalanma, nahiv âlimlerin görüşlerine başvurma, i'râb ve tanımlama yapma, önce anlatılana atıfta bulunma, konu dışına çıkma, İbn Âcurrûm'un değinmediği konulara değinme ve kavramlar kullanma ve ahlaki erdemleri gözetme gibi yöntemler benimsediği görülmektedir.

2.1. İштиşhâd

Arap dilinde bir kelime veya ifadenin lafız, anlam ve kullanım yönüyle doğruluğunu ispat etmek maksatıyla doğruluğu kesin kabul edilen nazım ve nesir den deliller sunmaya *istişhâd* denilmektedir. Sunulan nazım ve nesir örnekleri ise *şahit/şevâhid* olarak isimlendirilmektedir.^[8] Bu bakımdan gramer ve belagat kitaplarında Kur'an âyetleri, Arap şiiri, atasözleri ve lehçeleri, kısmen de olsa hadisler^[9] kelimelerin morfolojik yapı ve anlamları için şevâhid olarak kullanılmıştır. Nitekim Arap diline yönelik çalışmalarda şevâhidlere yer verilmesi eserlerin karakteristik özelliklerinden birini teşkil etmiştir.

2.1.1 Âyetle İштиşhâd

Kur'an-ı Kerim'in Allah kelamı olması nedeniyle Kur'an'da yer alan kelimeler en fasih kelimeler, dilsel ifadeler de en muteber kullanımlar olarak kabul edil-

[7] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 262-270.

[8] Muhammed Semir Necib el-Lebdî, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nahviyye ve's-Sarfîyye* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 119; İsmail Durmuş, "İштиşhâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/396.

[9] Bu konuda bk: Yusuf Sancak, "Hadîsin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İштиşhâd ve Edebî Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *EKEV Akademi Dergisi* IX/24 (2005), 196-197; Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivayet Sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 16-21; Ramazan Kılıç - Mehmet Turan, "Klasik Arap Dil Metodolojisinde Hadislerle İштиşhâd: Sıbeveyhi Örneği", *Diyanet İlmî Dergi* LX/3 (2024), 961-967.

miş ve bundan dolayı dil âlimleri Kur'ân âyetleri ile iştişhâd edileceğini benimsemişlerdir. Nitekim dil bilginleri iştişhâd için Kur'ân'a müracaat ederek eserlerinde âyetlerden şâhid/şevâhidler sunmuşlardır.^[10]

Nitekim müellif, eserde Kur'ân'-ı Kerim'e müracaat ederek birçok konuda âyetlerden şevâhidler sunar. Örneğin fiilin alâmetleri konusunda isim ve harften dört alâmetle ayrıldığını belirtilerek bunların 'س - سوف' ve müenneslik alâmeti olan 'ة' olduğunu ifade eder. 'ف' sözcüğünün alâmet oluşuna Mü'minûn sûresinin ilk âyeti olan ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾ "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir." âyeti ile Fetih sûresinin 18. âyetini teşkil eden ﴿الْمُؤْمِنِينَ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ﴾ "Allah müminlerden razı olmuştur." âyetini şâhid getirir. Buradaki 'ف' sözcüğünün tahkik ifade ettiğini kaydeder.

Müellifin âyetlerle iştişhâd ettiği yerlerden biri de merfûât konusudur. Merfûât bahsinde fâilin, nâibu'l-fâilin, mübtedâ, haber, kâne ve kardeşlerinin ismi, inne ve kardeşlerinin haberi, merfuya tabii olan sıfat, atıf, tekit ve bedelin merfû olduklarını dile getiren müellif, 'إِنْ' harfî için Bakara sûresi 20. âyetin ﴿قَدِيرٌ﴾ "Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir." kısmını zikrederek 'قَدِيرٌ' kelimesinin 'إِنْ' harfinin haberi olması nedeniyle merfû olduğunu kaydeder.^[11]

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd mansûbât konusunda bir ismin cüma le içerisinde "mef'ûlün bih, mastar / mef'ûlû mutlak, zaman-mekân zarfı, hal, temyiz, müstesnâ, cinsini nefyeden lâ'nın ismi, münâdâ, mef'ûlû lieclih, mef'ûlün meah, kâne'in haberi / inne'nin ismi, mansub bir ismin sıfatı / bedeli / tekidi, mansub isme yapılan atıf" olması durumunda o ismin mansub olduğunu ifade eder. Müellif, ismin mef'ûlün bih olmasına Nûh sûresi 1. âyetinin ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾ "Biz Nûh'u kavmine gönderdik." kısmını şâhid getirerek 'نُوحًا' sözcüğünün mef'ûlün bih olduğunu söyler. Hâl ögesinin mansub oluşuna Neml sûresinin 19. âyetinde geçen ﴿فَقَبَسْنَا ضَاحِكًا﴾ "Gülümseyerek tebessüm etti" kısmını şâhid getirir.^[12]

Aşağıda da görüleceği üzere müellif, şevâhid için eserine birçok âyeti dahil etmiştir. Bu âyetleri ele alırken ne gibi usul benimsedi sorusu akla gelmektedir. Buna göre mezkûr âyetlerin bir kısmını tek şevâhid olarak tercih ederek ilgili konuya şâhid zikreder.^[13] Bunun yanında müellif aynı konuda birden fazla âyeti şâhid

[10] Bu konuda Suyûtî (ö. 911/1505) mütevâtir, âhad ya da şâz olmasını göz önünde bulundurmaksızın Kur'ân kırâatlerinin Arap dilinde delil olarak kullanılabileceğini dile getirir. Bk: Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *el-İktirah fî İlmi Usûli'n-Nahv* (Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2006), 75; Ayrıca bk: Hatîce el-Hadîsi, *eş-Şahid ve Usûlu'n-Nahv fî Kitâbi Sibeveyhi* (Kuveyt: Matbûâtü Câmîati'l-Kuveyt, 1974), 29-32.

[11] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senîyye*, 131.

[12] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senîyye*, 204.

[13] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senîyye*, 28, 31, 32, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 68, 85, 111, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 131, 134, 160, 161, 162, 163, 185, 186, 195, 204, 205, 209, 220, 223, 229, 230, 243, 257, 258, 260.

olarak sunar.^[14] Müellif, âyetleri şevâhid olarak sunarken daha çok ilgili âyetlerin şâhid kısmını esere almayı tercih eder. Bu âyetlere bakıldığında uzun âyetler olduğu görülmektedir.^[15] Kısa âyetlerin şevâhid olarak getirildiği konularda ise müellif âyetin hepsini belirtir.^[16] Şâhid getirirken âyetlerin yanında şiir zikretmeyi neredeyse tercih etmez. Ancak iki yerde önce âyeti sonra da şiiri şevâhid olarak ifade eder.^[17]

Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd şevâhid olarak sunduğu bu âyetlerin anlamlarına dair herhangi bir açıklama yapmadığı gibi âyetlerin iraa bını yapma gereksinimi de duymaz. Ancak Sâffât sûresinin 7. âyetinde ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ “İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar.” yer alan ‘غَوْل’ kelimesinin muahhar mübtedâ olduğunu söyler.^[18]

Yazar, eserde mezkûr örnekler de dahil 104 tane âyeti şâhid olarak kullanmıştır. Aşağıdaki tabloda âyetleri bir bütün halinde görmek mümkündür.

Sûre Sırası ve İsmi	Âyet Numarası	Sayfa Numarası	Sûre Sırası ve İsmi	Âyet Numarası	Sayfa Numarası
1. Fâtiha	5	109	29. Ankebût	51	134
2. Bakara	18, 20, 104, 128 142, 187, 220, 233, 272, 286	258, 131, 124, 134, 32, 85, 160, 50/111 125, 124	33. Ahzâb	7, 73	257, 116
3. Âl-i İmrân	92, 103, 179	115, 54, 116	34. Sebe‘	33	260
4. Nisâ	11, 12, 56, 78, 125 137, 152, 162, 171	54, 55, 32, 125, 172 117, 32, 52, 124	35. Fâtır	36	117
5. Mâide	48	257	37. Sâffât	47	258
7. A‘râf	132	126	38. Sâd	8, 23	123, 55
8. Enfâl	8, 33	52, 117	41. Fussilet	10, 11, 47	225, 32 243/257
9. Tevbe	36, 81, 102	229, 52, 52	43. Zuhurf	77, 41	123, 258
10. Yûnus	82	52	47. Muhammed	4	186
11. Hûd	70, 118	124, 163	48. Fetih	2, 11, 18	116, 32, 31/257

[14] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 28, 32, 52, 53, 54, 55, 68, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 134, 163, 205, 209, 229, 257, 258.

[15] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 31, 32, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 68, 85, 111, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 126, 131, 134, 160, 161, 162, 163, 185, 186, 204, 209, 223, 225, 229, 230, 257, 258, 260.

[16] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 28, 31, 32, 123, 125, 195, 205, 209, 220, 243, 258.

[17] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 126, 225.

[18] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 243.

12. Yûsuf	4, 13 (<i>aynı say-fada iki defa</i>) 15, 31, 32, 40 59, 68, 69, 77, 78 85, 90, 93, 100	229, 115 115, 32, 50/111, 209 55, 53, 53, 55, 55 163, 55, 55, 54	49. Hucurât	10, 14	54, 123
13. Râ'd	4	48	51. Zâriyât	22	258
14. İbrâhîm	16	185	54. Kamer	12	230
15. Hicr	30	195	52. Tûr	1-2	28
17. İsrâ	92, 110	115, 125	57. Hadîd	1, 2, 23	258, 258, 116
18. Kehf	34	230	58. Mücâdele	22	257
20. Tâhâ	91	68, 115, 117, 163	59. Haşr	7	116
21. Enbiyâ	57	28	71. Nûh	1, 21	204, 134
22. Hac	2	68	73. Müzzemmil	2-3	205
23. Mü'minûn	1, 22	31, 258	93. Duhâ	5	32
24. Nûr	32, 35	68, 258	94. İnşirâh	1	123
25. Furkân	54	132, 161	95. Tîn	1-2	28
26. Şuarâ	64, 82	220, 115	97. Kadir	5	187
27. Neml	19	204	98. Beyyine	1	123
28. Kasas	9, 23	32, 53	99. Zilzâl	7	125

Müellif, âyetlerden şevâhid getirmenin yanı sıra konuların alıştırma kısmında da âyetlere yer verir. Temrinlerde yer alan âyetler şunlardır:

Sûre Sırası ve İsmi	Âyet Numarası	Sayfa Numarası	Sûre Sırası ve İsmi	Âyet Numarası	Sayfa Numarası
2. Bakara	2-3, 158, 163	211, 34, 172	29. Ankebût	54	29
3. Âl-i İmrân	199	192	30. Rum	38	192
4. Nisâ	36, 125, 149	211, 172, 34	33. Ahzâb	4	36
5. Mâide	3	211	40. Mü'min/Gâfir	36	172
6. En'âm	162-163	172	41. Fussilet	46	144
10. Yunus	90	192	46. Ahkâf	31	144
16. Nahl	120	170	69. Hâkka	31-32	192
18. Kehf	53	56	75. Hadîd	1	192
19. Meryem	23	172	91. Şems	9-10	36
23. Mü'minûn	1-5	56	93. Duhâ	1-4, 5-8	41, 192
25. Furkan	69	29	103. Asr	1-2	29

Eserin hem konu izahı hem de temrin kısımlarında çokça âyete yer verilmesi eserin dikkat çekici pedagojik bir özelliği olarak değerlendirilebilir. Kanaatimizce müellif birçok konuda âyet belirtmek kaydıyla âyetlerin öğrenilmesini ve böylece konunun âyet şevâhidleri üzerinden anlaşılıp kalıcı olarak zihne yerleşmesini amaçlamaktadır. Nitekim İslamî gelenekte Arapçayı öğrenmenin temel amaçlarından biri başta Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olmak üzere dini metinleri okuyup anlamaktır. Dil bilginlerinin eserlerinde ayetlere yer vermeleri bu amaçlara dönüktür kanaatindeyiz.

2.1.2 Şiir ile İştîhâd

Dil çalışmalarını konu edinen eserlerde şiirden şevâhid getirme üslubu *et-Tuhfetüs-Seniyye* için de geçerlidir. Müellif, eserde Arap şiirinden 14 beyit^[19] ve 3 şatır / mısra^[20] ile istîhâd eder. 1 tane beyti de dolaylı olarak şevahit denilecek şekilde izah için ele alır.^[21] Ayrıca eserin 41. sayfasında 3 ve 211. sayfasında da 1 tane olmak üzere toplam 4 tane beyti temrînât bölümlerinde esere dahil eder.

Müellifin, 'جَوَازُ الْمُضَارَعِ' muzâri fiili cezmedenler konusunda 'مَتَى' ismine verdiği örnek bunlardan biridir. Aşağıdaki beyitte 'أَصْنَعُ' ve 'تَعْرِفُونِي' muzâri fiillerinin meczûm olmasının nedeni 'مَتَى' sözcüğüdür.^[22] [Vâfir / وَافِرٌ]

أَنَا ابْنُ جَلَا وَطَلَّاحُ النَّتَايَا
مَتَى أَصْنَعُ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِي^[23]

Ben şerefli, işini bilen biriyim, sarığı(mı) ne zaman çıkarsam kim olduğumu bilirsiniz.

Diğer bir şevâhid örneği de 'حَيْثُمَا' sözcüğünün iki muzâri fiili cezmetmesie ne dairdir. Aşağıdaki beyit 'حَيْثُمَا'nın fiilinin meczum olmasının şahididir. Beyitte 'تَسْتَقِيمُ' ve 'يُقَيِّرُ' fiillerin meczum olmasının nedeni 'حَيْثُمَا' ismidir.^[24] [Hafif / خَفِيفٌ]

حَيْثُمَا تَسْتَقِيمُ يُقَيِّرُ لَكَ اللَّهُ
لَهُ نَجَاحٌ فِي غَايِرِ الْأَزْمَانِ^[25]

Her ne zaman dosdoğru olursan Allah sana gelecekte başarı takdir eder.

[19] Beyitler için bkz: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 31, 56, 118, 119, 195, 224, 225, 259.

[20] Şatırlar için bkz: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 195, 259.

[21] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 231.

[22] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 125.

[23] Beyit, Sühaym b. Vesîl'e nisbet edilmiştir. Bk: Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhü's-Şevâhidi's-Şi'riyye fî Ümmâti'l-Kütübi'n-Nahviyye* (Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 2007), 3/223.

[24] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 126.

[25] Nisbesi tesbit edilememiştir. Bk: Şürrâb, *Şerhü's-Şevâhidi's-Şi'riyye*, 3/221; Ebû Muhammed Bedrüddin el-Aynî, *el-Makâsîdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 4/1915.

Müellifin şiirle şevâhid getirmesinin başka bir örneği ise münâdâ konusunda yer alır. Nida harflerinden ‘أَيَا’ için şu beyti şâhid getirir.^[26] [Tavîl/ طَوِيل]

‘أَيَا شَجَرَ الْخَابُورِ مَالِكٌ مُورِقًا كَأَنَّكَ لَمْ تَفْجَعْ عَلَى ابْنِ طَرِيفٍ’^[27]

Ey Habur ağacı sana ne oluyor da yapraklısın, sanki İbn Tarîf’e yas tutmamış gibisin.

Yukarıda belirttiğimiz verilerden de anlaşılacağı üzere 15 beyt ve 3 şatır şevâhid olarak zikredilmiştir. Müellif, bu beyitleri şevâhid getirirken beyitlerin bir kısmını ilk ve tek şâhid olarak ifade eder. Yer yer aynı konuya birden fazla beyti şâhid olarak zikreder.^[28] Müellif çoğu yerde beytin hepsini aktarır.^[29] Bazen de beytin sadece şâhit bölümünü aktarmayı tercih eder.^[30] Genelde aynı anda ayet ve şiirden şevâhid sunmayı tercih etmezken aza olsa ilki beyit ikincisi âyet olmak üzere bir yerde beytin yanında âyet sunar.^[31] İki yerde beytin yanında örnek cümleler de veren müellif bunların birinde önce beyit sonrasında örnek cümle^[32], diğerinde ise önce örnek cümle sonra beyti aktarır.^[33] Müellif genel olarak beyitlerin şevâhid yönüyle ilgili açıklamalar yapmayı tercih etmezken iki yerde açıklamalar yapar. Bunların birinde beyitte geçen kelimenin konuyla ilgisini ifade eder.^[34] Diğerinde ise beytin şâhid olma yönüyle ilgili açıklamalar yapar.^[35] Diğer taraftan beyitlerin irabını yapmaz.

Şevâhid olarak beyitler âyetlerle kıyaslandığında sayılarının az olduğu gözlemlenmektedir. Bu oranın azlığını âyetlere dolayısıyla âyetlerin öğretimine öncelik verilmek istenilmesi ve beyitleri öğrenmenin âyetleri öğrenmekten biraz zor olması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Pedagogik açıdan da öğrenilmesi kolay olanının öncelenmesi olarak yorumlanabilir.

2.2. Sarf İlminde Faydalanma

Sarf ve nahiv ilmi Arap dili gramerini oluşturan iki ana unsurdur. Sarf ve nahiv ilmine yönelik çalışmalarda zaman zaman iki ilmin konularının birbiriyle ilişkili olarak ele alındığını görmek mümkündür. Nitekim i‘râb ve nahiv kaidelerini konu

[26] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 245.

[27] Beyit, Fârîğa binti Tarîf’e nisbet edilmiştir. Bk: Şürrâb, *Şerhü’s-Şevâhidi’s-Şi’riyye*, 2/141.

[28] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 118, 224-225, 259 (Burada farklı iki şatır şâhid getirir.).

[29] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 31, 56, 118, 119, 224, 225, 231.

[30] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 195 (Burada şâhid olarak bir şatır aktarır.) 259 (Burada farklı iki şart şâhid olarak sunar.).

[31] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 224-225.

[32] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 118.

[33] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 31.

[34] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 224-225.

[35] Bk: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 231.

edinen eserde müellif yer yer sarf konularına da değinir. Örneğin ref alâmetleri bahsinde cem'i teksirlerden bahsederken cem'i teksir vezinlerindeki değişimleri zikrederek örnekler sunar. Kelimenin müfredi ile çoğulu arasındaki değişimi; hareke değişimi, harf eksilmesi, harf ziyadesi, harf eksikliği ile hareke değişimi, harf ziyadesi ile hareke değişimi ve hem harf eksikliği hem de harf ziyadesi ile hareke değişikliği şeklinde 6 kısma ayırır. Bu şekilde gerçekleşen cem'ilerin damme ile merfu olduğunu belirten müellif yaptığı taksimata aşağıdaki örnekleri sunar:^[36]

1. Hareke değişimi: أَسَدٌ / نَمْرٌ ← نُمْرٌ
2. Harf eksilmesi: تُهْمَةٌ / تُحْمَةٌ ← تُخْمٌ
3. Harf ziyadesi: صِنَوَانٌ ← صِنُونٌ
4. Hareke değişimi ve harf eksikliği: سَرِيرٌ ← سُرُرٌ / كِتَابٌ ← كُتُبٌ
5. Hareke değişimi ve harf ziyadesi: سَبَبٌ ← أَسْبَابٌ / ذَنْبٌ ← ذَنَابٌ
6. Hareke değişikliği ile harf eksikliği ve harf ziyadesi: كَرِيمٌ ← كَرَمَاءُ / كَاتِبٌ ← كُتَّابٌ

Diğer bir açıklama ise 'تَغْيِيرُ الْفِعْلِ بَعْدَ خَذْفِ الْفَاعِلِ' başlığı altında meçhûl fiil / nâibu'l-fâil konusunda yer alır. Burada müellif, fiil mâzî haldeyken fâili hazfedilip mef'ûlüne isnat edildiğinde fiilin ilk harfî damme, sondan önceki harfî kesra yapılıp şeklinde sarf ilmine yönelik açıklamalarda bulunarak 'فُطِعَ الْغَضْنُ' ve 'خُفِطَ الدَّرْسُ' cümlelerindeki fiilleri örnek verir. Ayrıca muzâri fiilin meçhul yapılmasına yönelik de muzâri fiilin ilk harfî damme, sondan önceki harfî de fetha yapılıp dedikten sonra buna 'يُفُطُّ الْغَضْنُ' ve 'يُحْفَظُ الدَّرْسُ' cümlelerini örnek olarak zikreder.^[37] Görüldüğü üzere yazar anlatmak istediği nahiv konusunun içeriğine bağlı olarak yer yer sarf ilmine dönük açıklamalar yapmayı tercih etmektedir. Yazarın tercihi konunun kapsamının sarf ilmine yönelik izahları gerekli kılması ve yazarın öğretici olmak istemesi şeklinde değerlendirilebilir.

2.3. İ'râb Yapma

Arap dilinde cümlede yer alan kelime ve kelime öbeklerinin cümlenin hangi ögesi ve buna bağlı olarak alâmetlerinin ne olduğunu ifade etmek için *i'râb* kavramı kullanılmaktadır.^[38] Türkçe'de *i'râb yapmak* / *i'râbını söylemek* şeklinde kullanılan *i'râb* terimi gramer kurallarının öğrenimi ve öğretiminde önemli bir

[36] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 48.

[37] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 146.

[38] İ'râb kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Mehmet Sıdkı Özalp, "Arap Dilinde İ'râb Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2019), 200-205.

unsurdur. Bu bakımdan müellifin eserde i'râb yapmasını eserin öğretici yönleri arasında da saymak mümkündür. Örneğin hazfin i'râb alâmeti olması konusunda müellif, ef'âl-i hamsede nûn harfinin i'râb alâmeti olarak hazfedildiği ifade eder buna 'لَمْ تَضْرِبْ، لَمْ تَضْرِبْ، لَمْ تَضْرِبْ، لَمْ تَضْرِبْ، لَمْ تَضْرِبْ' cümlelerini örnek verir ve ardından i'râblarını şu şekilde yapar:^[39]

لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْ هَذِهِ الْأَفْعَالِ فِعْلٌ مُضَارِعٌ مُجْزُومٌ لِسَبْقِ حَرْفِ الْجَزْمِ الَّذِي هُوَ (لَمْ) عَلَيْهِ، وَعَلَامَةُ جَزْمِهِ حَذْفُ النُّونِ، وَالْأَلِفُ أَوْ الْوَاوُ أَوْ الْيَاءُ فَاعِلٌ مُبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ

Bu fiillerden her biri kendilerinden önce 'لَمْ' harfinin gelmesinden ötürü mec-zûm muzâri fiillerdir. Cezm alâmeti nûnun hazfidir. Fiile bitişen elif, vâv ve yâ harfleri fâildir, ref mahallinde sükûn üzere mebnidirler.

Müellifin bu üslubunun bir örneği de 'أَقْسَامُ الْخَبَرِ' haberin kısımları bölümünde yer alır. Konuyu izah etmeyi tamamladıktan sonra müellif 'تَنْذِيرٌ عَلَى الْإِعْرَابِ' irap alıştırmaları başlığını açarak 'مُحَمَّدٌ عِنْدَكَ' مُحَمَّدٌ فِي الدَّارِ، مُحَمَّدٌ أَبُو مُسَافِرٍ، مُحَمَّدٌ أَبُو الدَّارِ، مُحَمَّدٌ عِنْدَكَ' cümlelerinin i'râb edilmesi ister ve akabinde cümlelerinin i'râbını yapar. Buna göre 'مُحَمَّدٌ حَضَرَ أَبُوهُ' cümlesinin i'râbı şöyledir:^[40]

مُحَمَّدٌ: مُبْتَدَأٌ مَرْفُوعٌ بِالْإِبْتِدَاءِ، وَعَلَامَةُ رَفْعِهِ صَمْتٌ ظَاهِرٌ فِي آخِرِهِ

حَضَرَ: فِعْلٌ مَاضٍ مُبْنِيٌّ عَلَى الْفَتْحِ لَا مَحَلَّ لَهُ مِنَ الْإِعْرَابِ

أَبُوهُ: فَاعِلٌ حَضَرَ مَرْفُوعٌ بِالْوَاوِ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ، لِأَنَّهُ مِنَ الْأَسْمَاءِ الْخَمْسَةِ، وَأَبُو مُضَافٌ

وَالْهَاءُ مُضَافٌ إِلَيْهِ مُبْنِيٌّ عَلَى الضَّمِّ فِي مَحَلِّ خَفْصٍ، وَالْجُمْلَةُ مِنَ الْفِعْلِ وَالْفَاعِلِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ الْمُبْتَدَأِ، وَالرَّابِطُ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ هُوَ الضَّمِيمُ الْوَاقِعُ مُضَافًا إِلَيْهِ فِي قَوْلِكَ أَبُوهُ

مُحَمَّدٌ: Mübtedâdır, ibtidalıkla merfudur; ref alâmeti sonundaki zahir dammedir.

حَضَرَ: Mâzi fiil olup fetha üzere mebnidir, irapta mahalli yoktur.

أَبُوهُ: Hadara 'حَضَرَ' fiilinin failidir, esmaü'l-hamse'den olduğu için dammeye niyabeten vâv ile merfudur. أَبُو muzâftır, ُ muzâfun ileyhtir, cer mahallinde damme üzerine mebnidir. Fiil ve fâilden oluşan cümle ref mahallinde olup mübtedânın hae beridir. Mübtedâ ile haber arasındaki râbıt (zamiri) 'أَبُوهُ' da muzafun iley olarak bulunan 'هُ' zamiridir.

[39] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 90.

[40] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 155-156; müellifin yaptığı diğer i'râblar için bkz: Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 47, 48, 49, 62, 63, 67, 72, 73, 75, 78, 80, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 103, 109, 110, 112, 124, 131, 134, 143-144, 147, 170-174, 181-183, 190-191, 196-197, 226-227, 232-233.

2.5. Tanımlama Yapma

Müellifin belirgin üsluplardan biri de konuları izah etmeye başlarken pek çok yerde nahiv kavramların lügat ve ıstılah anlamlarına değiniyor olmasıdır. Örneğin müellif, ‘الْإِسْمُ’ *isim* sözcüğünün lügat anlamını ‘مَا دَلَّ عَلَى مُسَمًّى’ *‘İsim verilene delalet eden şey.’* şeklinde belirtir. Kelimenin terim anlamı için nahiv âlimlerinin ‘كَلِمَةٌ دَلَّتْ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا وَلَمْ تَقْتَرِنْ بِزَمَانٍ’ *“Zaman anlamı içermeksizin kendi başına bir manaya delâlet eden kelime.”* şeklindeki tanımını zikrederek ‘نَهْرٌ، ثَفَاحَةٌ، عَلِيٌّ’ isimlerini örnek verir.^[41]

Müellifin bu üslubu te’kîd konusunda da görülmektedir. O, te’kîd’in ‘التَّكْيِيدُ’ lügat manasının *güçlendirme* anlamına gelen ‘التَّقْوِيَةُ’ olduğunu zikrederek ‘أَكْثَثُ الشَّيْءِ’ ile ‘قَوَّيْتُه’ cümlelerinin aynı anlama geldiğini belirtir. Nahivcilerin te’kîti lafzi ve manevi olarak iki kısma ayırmalarını da te’kîtin ıstılah anlamı olarak belirtir.^[42]

Bu üslubunun örneklerinden biri zarf-ı zaman konusunda yer alır. Müellif, ‘ظَرْفٌ’ *zarf* kavramının lügat anlamının *kap-kaçak*, *damar* anlamına gelen ‘وَعَاءٌ’ olduğunu belirtir. Ardında da nahiv ilminde zarfın zaman ve mekân olmak üzere ikiye ayrıldığını söyler. Zaman zarfını ‘الْإِسْمُ الَّذِي يَدُلُّ عَلَى الزَّمَانِ الْمَنْصُوبِ بِالْفِعْلِ الدَّالِّ عَلَى’ *‘Kendinde bulunan manayı gösteren lafzen mansub zaman anlamına delâlet eden bir isim.’* şeklinde tanımlar ve ‘صُمْتُ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ’ *“Pazartesi oruç tuttum.”* cümlesini örnek verir ve ‘يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ’ teribinin zarf-ı zaman mef’ûlün fihi olduğunu ve ‘صُمْتُ’ âmili nedeniyle mansub olduğunu dile getirir.^[43]

2.6. Önce Anlatılana Atıfta Bulunma

Müellifin zaman zaman söylediklerine atıfta bulunarak aynı konu tekrar etmekten kaçınması üslup özellikleri arasında yer alır. Örneğin fiil türlerinin ele alındığı bapta fiillerin mâzi, muzâri ve emir olmak üzere üç türünün olduğunu ifade ederek her bir kısmın kısaca tanımını yapar ve bunlara örnekler sunar. Akabinde ise fiillerin bu taksimatına dair kitabın başında^[44] her bir türün alametlerini belirttiğini ifade ederek konuyu tamamlar.^[45]

Bu konuda benzer bir örnek de ‘لِعِزِّ أَفْلَ بِيَّانٍ مُسَقِّأً’ *nâibu’l-fâilin* kısımları konusunda bulunur. Müellif, nâibu’l-fâilin zâhir ve zamir isim olmak üzere ikiye

[41] Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 23.

[42] Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 193.

[43] Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 216; diğer örnekler için bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 24, 26, 27, 37, 40, 42, 43, 134, 173, 184, 199, 216, 222, 228, 235, 245, 249, 252. Burada 249 ve 252. sayfalarda yer alan örneklerde sadece nahiv âlimlerinin yaptığı tanımını verir.

[44] Bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 24.

[45] Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 108.

2.7. İstitrâd Yapma

Eserde yer yer istitrâd^[53] üslubu gözlemlenmektedir. Söz gelimi ref alâmetleri konusunda nûn'un dammeye niyâbeti bahsinde 'الصَّيْفَانِ يُسَافِرَانِ غَدًا' ve 'أَنْتُمَا تُسَافِرَانِ غَدًا' cümlelerindeki 'يُسَافِرَانِ' ve 'تُسَافِرَانِ' fiillerindeki nûn'un sübûtunun merfu alâmeti olduğunu belirten müellif peşinden de bu fiillerde yer alan tesniye eliflerinin fâil olduğunu dile getirir. Ele alınan başlık bağlamında düşünüldüğünde konuyla doğrudan ilişkisi yok iken yazar bu fiillerdeki muzâraat harflerinden 'ي' nin gayba ve 'ت' nin muhataba delâlet ettiği bilgisini verir.^[54]

Yine aynı yerde ilgili konuya 'الْهَنْدَانِ تُسَافِرَانِ غَدًا' ve 'أَنْتُمَا يَ هَنْدَانِ تُسَافِرَانِ غَدًا' cümlelerini örnek veren yazar, nûn harfinin sübûtunu merfu alâmeti olarak zikrettikten sonra 'تُسَافِرَانِ' fiillerindeki 'ت' harfinin fâilin müennes oluşuna delalet ettiği söyler.^[55]

Fiilin sonundaki nûn harfinin varlığının merfu alâmeti olduğu örneklerine den vâm eden müellif, fâilin cem'i olmasına 'الرَّجَالُ الْمَخْلُصُونَ هُمُ الَّذِينَ يَقُومُونَ بِوَأَجِبِهِمْ' ile 'أَنْتُمْ يَا قَوْمِي تَقُومُونَ بِوَأَجِبَاتِكُمْ' cümlelerini örnek vererek 'يَقُومُونَ' ve 'تَقُومُونَ' fiillerindeki muzâraat harflerinden 'ي' nin gayba 'ت' nin da muhâtablığa delâlet ettiğini kaydeder. Aynı izah 'أَنْتَ يَا هَذَا تَعْرِيفِينَ وَأَجِبَكَ' cümlesinde yer alan 'تَعْرِيفِينَ' fiili için de geçerlidir. Müellif 'تَعْرِيفِينَ' fiilindeki 'ت' harfinin, fâilin müennes oluşuna delâlet ettiğini belirtir.^[56]

İstitrâd üslubunun başka bir örneği de cer alâmeti olması yönüyle yâ harfinin kesraya niyabeti bahsindedir. Müellif 'سَلِّمْ عَلَى أَبِيكَ صَبَاحَ كُلِّ يَوْمٍ' ile 'لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ عَلَى' cümlesini zikrederek 'أَبِيكَ' ve 'أَخِيكَ' terkiplerindeki yâ harflerinin cer alâmeti olduğunu aktarır. Ancak içerik bakımından konu başlığı ile ilgili olmasına karşın yazar bu terkiplerde yer alan kâf harflerinin zamir ve muzâfun ileyih olduklarını belirterek kısaca i'râbına değinir.^[57]

Müellifin bu üslubunu, konuyla doğrudan ilgisi olmasa da ele aldığı konuya dönük ayrıntı bilgiler vererek konunun mümkün olduğunca şümullü bir şekilde kavranmasına katkı sağlamak şeklinde değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda bu üslup, müellifin konu ile münasebet kurarak ilave bilgiler verme ve böylece

[53] Bedî' ilmi terimi olan istidrâd kavramı bir münasebet vesilesiyle yada yeri gelmişken konu değış-tirmek, asıl konudan bir süre uzaklaşmak, bir düşünceden diğeriye geçmek gibi anlamlara gelir. İstitrâd üslubunda asıl konu devam ederken beklenmedik bir zamanda ve önceden tasarlanmayan bir münasebet nedeniyle konu dışına çıkdıktan sonra tekrar konuya dönülür. Bk: İsmail Durmuş, "İstitrâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401.

[54] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 62.

[55] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 62.

[56] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 63.

[57] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 80.

eseri içerik bakımından zenginleştirerek okuyucuya daha fazla fayda sağlama amacı gütmemesi şeklinde de yorumlanabilir.

2.8. İbn Âcurrûm'un Değindiği Konulara Değirme

Eserin dikkat çeken üslup özelliklerinden biri de İbn Âcurrûm'un değinmediği ya da kapalı olarak belirttiği konuları Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in değinip açıklamasıdır. *Marifelik ve kısımları* 'المعرفة وأقسامها' konusunda İbn Âcurrûm marifeliğin kısımlarını ifade ederken 'الاسم المبهمة' terkinin zikrederek buna 'هؤلاء، هذا، هذه' ism-i işaretlerini örnek verir. Müellif ise 'الاسم المبهمة' terkinin ism-i mevsûl ve ism-i işâret olarak ikiye ayırır ve ism-i mevsulleri 'الذي، التي، اللذان، اللذين، اللتان، اللتين، الذين، اللائي، اللاتي' şeklinde belirtmek suretiyle İbn Âcurrûm ifade etmediği ilgili kullanımları konuya dahil eder.^[58]

İbn Âcurrûm'un temas etmeyip Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd'in değindi diğer bir husus da mastar konusudur. İbn Âcurrûm mastarı "Fiilin tasrifinde üçüncü olarak gelen mansub isim." şeklinde tanımlayarak 'ضَرَبَ - يَضْرِبُ - ضَرْبًا' fiilini örnek verir. Dolayısıyla 'ضَرْبًا' mastarının mansub olarak tasrifte üçüncü sırada yer aldığını belirtir. Müellif ise mastardan maksadın (kelime olarak) bizatihi mastarı bilmek anlamına gelmeyip mastarla *me'ûl-ü mutlak*'ı bilmenin kastedildiğini ifade eder. Müellife göre mastar olan *me'ûl-ü mutlak* ile onun âmilini, nev'ini ve adedini tekit etmesi anlaşılmalıdır. Buna göre 'فَهُمْكَ فَهَمْ دَقِيقٌ' cümlesinde 'فَهُمْ' mastarın haber olması mastar konusunu bilmenin amacı değildir. Ayrıca müellif işlev bakımından *me'ûl-ü mutlak*'ın üç çeşit olduğunu dile getirir. Birincisi 'وَقَفْتُ' cümlesinde olduğu gibi âmilini (fiili) tekit eder. İkincisi 'ضَرَبْتُ الْكَسُولَ' örneğindeki gibi âmilin nev'ini, üçüncüsü ise 'ضَرَبْتُنِ' örneğinde olduğu gibi fiilin adedini beyan eder.^[59]

İbn Âcurrûm'un değinmeyip müellifin esere aldığı konulardan biri de emir fiilin alâmetleridir. Müellif, emir fiilin talep içermesini, sonuna muhâtaba yâsı ve tekit nûnu gelmesini emir fiilin alâmetleri olarak sayar. Buna göre 'أَفْعُدْ، أَكْتُبْ، أَنْظُرْ' emir fiilleri sırasıyla ayağa kalkma, oturma, yazma ve bakma eylemlerinin gerçekleşme talebine delâlet eder. 'أَنْظُرِي، أَكْتُبِي، أَفْعُدِي' fiilleri ise muhâtaba yâsı içermektedir. 'أَكْتُبِينَ - أَنْظُرِينَ' emir fiillerindeki tekit nûnu ise tekit nûnu'nun emir fiilin alâmeti oluşuna örnektir.^[60]

Benzer bir örnek de i'râb konusunda yer alır. İbn Âcurrûm i'râb kavramını 'i'râb; kelimelere dahil olan âmillerin farklı olması nedeniyle kelimelerin sonlarının lafzen ya da

[58] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 176-178.

[59] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 212.

[60] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 33.

takdiren değişmesidir.” şeklinde tanımlar. Görüldüğü üzere bu tanımda İbn Âcurî rûm mebnilik ‘البِنَاء’ kavramına yer vermemektedir. Müellif, mezkûr tanıma dair açıklamalarını yaptıktan sonra İbn Âcurrûm’un mebnilik konusuna değinmediğini ifade eder. Akabinde de mebniliğin lügavî ve ıstılâhî olmak üzere iki anlamının olduğunu söyleyerek mebniliği tanımlar ve açıklamalar yapar. Buna göre lügat anlamı itibarıyla mebnilik *sabit kalması isteğiyle bir şeyi bir şeyin üzerine koymak* demektir. İstilah olarak mebnilik *bir amil ya da illet olmaksızın kelimenin sonunun tek bir hal üzere sabit olması* anlamına gelmektedir.^[61]

2.10. Örneklerde Ahlaki Erdemleri Gözetme

Eserde dikkat çeken özelliklerden bir diğeri de ele alınan örnek cümlelerdir. Müellifin sunduğu örneklerin içeriğini dini vecibeleri yerine getirmek, selam vermek, saygı göstermek, sevmek, görevini aksatmamak, çalışmak gibi bir takım ahlaki erdemler oluşturur. Dolayısıyla örnek cümleler bu noktada tavsiye nitelikli cümleler olup böylece müellif eseri okuyanı erdemli olmaya ve dini vecibeleri yerine getirmeye teşvik eder. Müellifin örnek olarak verdiği bazı cümleler şunlardır:

‘إِنَّ الْمُتَّقِينَ لَيَكْسِبُونَ رِضًا رَپْمَ’: *Müttakiler Rablerinin rızasını kazanırlar.*

‘نَصَحْتُ الْمُجْتَهِدِينَ بِانْكِبَابٍ عَلَى الْمَذَاكِرَةِ’: *Çalışkanlara müzakere ile meşgul olmalarını tavsiye ettim.*^[62]

‘يَسُرُّنِي أَنْ تَحْفَظُوا دُرُوسَكُمْ’: *Derslerinizi ezberlemeniz beni sevindirir.*^[63]

‘رَضِيتُ عَنِ الْمُسْلِمَاتِ الْقَانِتَاتِ’: *Çok ibadet eden Müslüman kadınlardan memnun oldum.*^[64]

‘سَلِّمْ عَلَى أَبِيكَ صَبَاحَ كُلِّ يَوْمٍ’: *Her gün sabah babana selam ver.*

‘لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ عَلَى صَوْتِ أَخِيكَ الْأَكْبَرِ’: *Sesini ağabeyinin sesinin üzerine yükseltme.*

‘الرَّجَالُ الْمُخْلِصُونَ هُمُ الَّذِينَ يَقُومُونَ بِوَاجِبِهِمْ’: *Samimi kişiler görevlerini yapanlardır.*

‘لَا تَكُنْ مُجِبًّا لِذِي الْمَالِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُؤَدِّبًا’: *Terbiyeli olması haricinde zengini seven olma.*^[65]

‘الْمُجْتَهِدَانِ قَانِرَانِ’: *Çalışan iki kimse kazanır.*^[66]

[61] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 37-40.

[62] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 73.

[63] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 75.

[64] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 78.

[65] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 80.

[66] Abdülhamid, *et-Tuhfetü ş-Seniyye*, 151.

3. PEDAGOGİK ÖZELLİKLER

Bir bilim alanının temel konularını öğretmeye dönük olarak telif edilen bir eseri önemli kılan niteliklerden biri o eserin öğreticilik yönüdür. Başka bir ifadeyle eserin pedagojik özellikleridir. Eserin bu yönü eğitim için tercih edilmesinde önemli bir unsurdur. Nitekim *et-Tuhfetü's-Seniyye* pedagojik olarak tekrar yapma, örneklerle konuyu açma, sorular sorma ve örnek alıştırma sunma gibi öğretim yöntemlerine sahiptir.

3.1. Tekrar Yapma

Kalıcı öğrenmenin sağlanmasının yöntemlerinden birinin de bilgilerin tekrar edilmesi olduğu pedagojik husustur. Bu yöntem sözel bilgilerin öğrenilmesinde önem arz etmektedir.^[67] Müellif, eser de yer yer bilgileri tekrar eder. Sözelimi *cem'i müzekker sâlim'in i'râbı* konusunda 'حَضَرَ الْمُسْلِمُونَ' cümlesinin i'râbını belirttikten sonra 'الْمُسْلِمُونَ' kelimesindeki nûn harfinin kelimenin müfredindeki tenvinin ivazı olduğunu dile getirir. Aynı sayfada yer alan 'رَأَيْتُ الْمُسْلِمِينَ' ve 'رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُسْلِمِينَ' cümlelerinde 'الْمُسْلِمِينَ' kelimelerindeki nûn harfleri için de kelimenin müfredindeki tenvinin ivazı olduğunu tekrar eder.^[68]

Benzer bir uygulama *harekelerle i'râb* 'المُعَرَّبُ بِالْحَرَكَاتِ' konusunda müfred isim için belirtilen 'ذَكَرَ مُحَمَّدٌ الدَّرْسَ' cümlesi, *cem'i teksir için sarf edilen* 'حَفَظَ التَّلَامِيذُ الدَّرْسَ' cümlesi, *cem'i müennes sâlim için zikredilen* 'خَبَعَ الْمُؤْمِنَاتُ فِي الصَّلَوَاتِ' cümlesi ve sonuna bir şey bitişmeyen muzârî fiile örnek verilen 'يَذْهَبُ مُحَمَّدٌ' cümlesinde de görülmektedir. Mezkûr cümlelerinin fâillerini teşkil eden 'مُحَمَّدٌ، التَّلَامِيذُ، الْمُؤْمِنَاتُ، مُحَمَّدٌ' sözcükleri için yazar ayrı ayrı 'فَاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةُ رَفْعِهِ الصَّمَةُ الظَّاهِرَةُ' şeklinde i'râb yaparak aynı bilgiyi peş peşe 4 defa ifade etmek suretiyle tekrar eder.^[69]

Yazarın bu üslubunun başka bir örneği de *ef'âl-i hamse'nin i'râbı* 'إِعْرَابُ الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ' konusunda yer alır. Müellif ef'âl-i hamse'nin merafu oluşuna 'تَكْتَبَانِ', mansub olmasına 'لَنْ تَحْرَنَا' ve meczûm durumuna da 'لَمْ تَزَاكِرَا' cümlelerini örnek vererek fiillerdeki tesniye elifi için art arda 3 defa 'أَلِيفٌ صَمِيرُ الْإِثْنَيْنِ فَاعِلٌ، مَبْنِيٌّ عَلَى السُّكُونِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ' "Elif tesniye zamiri olup fâildir, ref mahallinde sükûn üzerine mebnidir." bilgisini tekrar eder.^[70] Müellifin bu üslubunu bilginin kalıcı bir şekilde öğrenilmesine yönelik olduğu şeklinde anla-

[67] Munire Erden - Yasemin Akman, *Gelişim ve Öğrenme* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, ts.), 189; Kerim Karabacak, "Öğretim İlkeleri", *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 177.

[68] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 99-100.

[69] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 94-95.

[70] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 103.

mak mümkündür. Ayrıca bu üslub, ele alınan konunun bu tekrarları gerektirdiği şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim ifade edilen bilgiler konuyla doğrudan ilgilidir.

3.3. Örneklerle Konuyu Açma

Dil bilgisi öğretiminde konunun anlatımından sonra aktarılan teorik bilgiyi pratikte göstermeye yönelik örnek cümleler verilmesi pedagojik bir olgudur.^[71] Örneklerin sayı ve çeşit bakımından fazla olması ise konunun öğrenilmesine katkı sağlamaktadır. Nitekim eserde müellifin yer yer çokça örnek cümleler zikrettiği görülmektedir. Sözgelimi yazar fâilin zamir olarak kullanılması konusunda tesniye gâib zamirine şu örnekleri zikreder: ^[72]

الْمُحَمَّدَانِ صَرَبًا بَكْرًا → İki Muhammed Bekir'i dövdü.

الْهِنْدَانِ صَرَبَتَا عَمْرًا → İki Hind Amr'ı dövdü.

الْمُحَمَّدَانِ حَفِظَا دُرُوسَهُمَا → İki Muhammed derslerini ezberledi.

الْهِنْدَانِ حَفِظَتَا دُرُوسَهُمَا → İki Hind derslerini ezberledi.

الْبَكْرَانِ اجْتَهَدَا → İki Bekir çalıştı.

الزَّيْنَبَانِ اجْتَهَدَتَا → İki Zeynep çalıştı.

الْمُحَمَّدَانِ قَامَا بِوَأَجِبِهِمَا → İki Muhammed ödevlerinin yaptı.

الْهِنْدَانِ قَامَتَا بِوَأَجِبِهِمَا → İki Hind ödevlerinin yaptı.

Görüldüğü üzere cümlelerin haberlerini fiil cümlesi teşkil etmekte olup fiil cümlelerinin fâilleri ise tesniye elifi yani tesniye gâib zamiridir. Böylece mübtedâ-nın müzekker ve müennes oluşuna bağlı olarak yazar benzer birçok örnek cümle zikretmiştir.

Bunun yanında müellif, fâil zaminin cinsi ve adeti için birden çok örnek vermediyi tercih eder. Örnekleri şu şekilde belirtilebiliriz:^[73]

Mütekellim müfret zamir: صَرَبْتُ - حَفِظْتُ - اجْتَهَدْتُ

Mütekellim tesniye / cem'i zamir: صَرَبْنَا - حَفِظْنَا - اجْتَهَدْنَا

[71] Firdevs Güneş, "Dil Bilgisi Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar", *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi* 2/7 (2013), 87.

[72] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 141.

[73] Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 140.

ضَرَبْتُ - حَفِظْتُ - اجْتَهَدْتُ Müzekker muhatap müfred zamir:

ضَرَبْتَ - حَفِظْتَ - اجْتَهَدْتَ Müennes muhatap müfred zamir:

ضَرَبْنَا - حَفِظْنَا - اجْتَهَدْنَا Müzekker-müennes müşterek tesniye zamir:

ضَرَبْتُمْ - حَفِظْتُمْ - اجْتَهَدْتُمْ Müzekker muhatap cem‘i zamir:

ضَرَبْتُنَّ - حَفِظْتُنَّ - اجْتَهَدْتُنَّ Müennes muhatap cem‘i zamir:

Yazarın fazlaca örnek verdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Müellifin yer yer bu denli örnek vermesi, öğrenmenin kalıcı hale getirilmek istenilmesi şeklinde açıklanabilir.

3.4. Sorular Sorma

Soru cevap yöntemi eğitim- öğretim sürecinde en önemli yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Zira sorular öğrencilerin öğrenme ve düşünceleri süreçlerine etki eden faktörlerdir. Ayrıca soru yöntemi öğrencilerin analitik düşünme, yaratıcılık ve değerlendirme yeteneklerini gelişimine katkı sağlamaktadır.^[74]

Nitekim eserde konu anlatımı sonlarında ‘أَسْئَلَةُ’ sorular başlığı altında sorular sorulması eserin belirgin pedagojik özelliklerinden biridir.^[75] Sorular bilgi düzeyinde^[76] anlatılan konunun öğrenilip öğrenilmediğine dönük olup yazar bu yolla konularının kapsayıcı bir şekilde öğrenilmesini amaçlamaktadır. Eğer öğrenci ilgili konuya çalıştıktan sonra sorulara cevap verebiliyorsa konun kavranıldığı şayet yeterince cevap veremiyorsa konuya dair öğrenme eksikliklerinin olduğu anlaşılır.

3.5. Örnek Alıştırmalar Sunma

Öğretim ilke ve yöntemlerinden biri de alıştırmalar olup eğitim alanında uzun süre uygulanan oldukça eski yöntemlerden biridir. Yöntemin temel mantığı öğrenme sürecinde verilen bilgilerin tekrar edilmesi anlayışıdır. Öğrenilen bilgiler üzerinde yapılan alıştırmalar hem kalıcılığı artırmakta hem de bilgilerin yaşamda pratiğe dönüştürülmesini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca beyin araştırmalarının eği-

[74] Harun Er, “Geleneksel ve Çağdaş Öğretim Yöntemleri”, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 141.

[75] Eserde ‘أَسْئَلَةُ’ başlığının bulunduğu yerler için bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü’s-Seniyye*, 22, 25, 28, 33, 41, 43-44, 51, 57-58, 60, 65, 70, 76, 78-79, 80, 87, 91-92, 105-106, 112-113, 121, 129, 133, 144, 149, 157-158, 172, 183, 192, 198, 203, 211, 215, 220-221, 227, 233-234, 239-240, 243-244, 247-248, 251, 253, 261.

[76] Bilgi düzeyine dönük sorular kişi, kavram nesne ve olgularla ilgili bazı özelliklerin tanınması, söylenmesi ya da ezberden tekrar edilmesi davranışlarını içerir. Bk: Er, “Geleneksel ve Çağdaş Öğretim Yöntemleri”, 145.

time yansımaları açısından bakıldığında nöron ağlarının oluşması için öğrenilen yeni bilginin bireyin ön bilgileriyle bütünleştirilmesi gerektiği görülmektedir. Bunun için de sık sık alıştırmalar yapılması tavsiye edilmektedir. Nitekim eğitim sürecinde alıştırmalardan yararlanıldığında beyinde nöron ağ demetlerinin sayısı artmakta böylece bilginin hatırlanması daha da kolay hale gelmektedir.^[77]

Pedagojik açıdan bu denli önem arz eden alıştırmalar *et-Tuhfetü's-Seniyye*'de konu sonlarında bulunan 'تَمَارِينُ' "Alıştırmalar" başlığı altında yer alır. Temrinleri üçe ayırmak mümkündür. Birincisinde anlatılan bilgi öğrencinin o bilgiyi kullanmasına yöneliktir ve öğrenciden ilgili konuda anlatılan bilgileri kullanacağı örnek cümleler oluşturmasını istenmektedir.^[78] Böylece öğrenci uygulama yapmak suretiyle bilgileri kalıcı hale getirecektir.

Temrinlerin ikincisi boşluk doldurma şeklindedir ve burada anlatılan konuyla ilgili olarak öğrenciden boşlukları doldurması istenmektedir.^[79] Bu türdeki alıştırmalar da öğrenciyi düşünmeye ve bilgiyi kullanacak süreçler geliştirmeye sevk etmektedir. Sonuncusu ise i'râb yapma alıştırmalarıdır. Müellif bu alıştırmalarda önce i'râbının yapılmasını istediği örnek cümleler sunar.^[80] Akabinde de kendisi cümlelerin i'râbını yapar. Böylece öğrencinin yapacağı i'râbın cevap anahtarını vermiş olur. Öğrenci kendi yaptığı i'râbla müellifin sunduğu cevabı karşılaştırarak kendi yaptıklarının doğruluğunu değerlendirme imkânı bulur. Böylece hem konuyu ne kadar öğrendiği görebilir hem de varsa öğrenme eksiklerini fark eder.

SONUÇ

et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye nahiv ilmini öğretmek adına son dönem kaleme alınan çalışmalarından biridir. Müellif, eseri telifte konu sıralaması ve başlıklandırmalarda *Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*'nin usulüne riayet etmiştir. Eserde âyet ve şiirle temellendirme gibi klasik anlatımın usullerinin yanında örnekler verme, tekrar etme ve temrinler sunma gibi pedagojik unsurların varlığı görülmektedir. Konu anlatım üslubu bakımından eser klasik usulle pedagojik özelliklerin bir sentezi gibidir.

[77] Süleyman Erkam Sulak, "Birey ve Grup Yöntemleri: Alıştırmalar", *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 221.

[78] Bu türdeki alıştırmalar için bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 29, 34, 35-36, 40, 50-51, 56, 59-60, 64, 69, 73-74, 76, 81, 86, 90, 103-105, 119, 127-128, 142-143, 148-149, 156-157, 167-169, 179, 181, 190, 192, 201, 210-211, 214, 220-221, 226, 231.

[79] Boşluk doldurma türündeki alıştırmalar için bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 35-36, 56-57, 60, 63-64, 69-70, 86-87, 91, 120, 127-128, 168-169, 180-181, 188-189, 201-203, 209-210, 214, 225, 231-232.

[80] İ'râb alıştırmaları için bkz: Abdülhamid, *et-Tuhfetü's-Seniyye*, 132, 143-144, 155-156, 170-172, 181-183, 190-191, 196-197, 226-227, 232-233.

et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye tekrarlar yapma, örneklerle konuyu açma, sorular sorma, örnek alıştırmalar sunma gibi pedagojik özellikleriyle dikkat çekmektedir. Eser bu özellikleriyle nahiv ilminin öğretilmesini kolay ve kalıcı hale getirme amacı gütmektedir. Nitekim çeşitli ilim çevrelerinde rağbet görmesi eserin modern dönemde nahiv ilminin tedrisatında bir boşluğu gidermesi ve bu amacı yerine getirmesiyle ilişkilendirilebilir.

Klasik nahiv öğretiminde meşhur olmuş ve uzun yıllar “Medreselerde” okutulan *Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye* birlikte *et-Tuhfetü's-Seniyye*, başlangıç seviyesindeki kişiler için temel bir eser olabilir. Dilinin kolay ve sade olması, örneklerinin İslam ahlak ve itikadını yansıtması ve akılda kalıcı olması gibi özellikleri ile Arapçaya öğrenimine yeni başlayan öğrencileri bu dili öğrenmeye teşvik eder niteliktedir. Ayrıca hem yazım metodu hem de pedagojik yönü itibarıyla nahiv ilmi konusunda yazılacak eserlere referans olabilecek özelliklere de sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz b. İbrâhîm b. Kâsım. *ed-Delîl ile'l-Mutûni'l-İlmiyye*. Riyad: Dâru's-Savma'î, 1. Basım, 2000.
- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye*. İstanbul: Şîfâ Yayınevi, 2021.
- Allâm, Muhammed Mehdi. *el-Mecma'iyûn fî Hamsîne Âmen*. Kahire: Mecma'ü'l-Lugati'l-Arabi, 1986.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn el-. *el-Makâsîdu'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 2010.
- Beyyûmî, Muhammed Receb el-. *en-Nehdatü'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asırin*. 2 Cilt. Dımaşk, Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1. Basım, 1995.
- Durmuş, İsmail. “İstîşâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “İstîtrat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Er, Harun. “Geleneksel ve Çağdaş Öğretim Yöntemleri”. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2016.
- Erden, Munire - Akman, Yasemin. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 10. Basım, ts.
- Güneş, Firdevs. “Dil Bilgisi Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar”. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi* 2/7 (2013), 71-92.
- Hadîsî, Hatice el-. *eş-Şahid ve Usûlu'n-Nahv fî Kitâbi Sibeveyhi*. Kuveyt: Matbûâtü Câmîati'l-Kuveyt, 1974.
- Hafacî, Muhammed Abdülmün'im. *el-Ezher Yehki Kısatehû fî Elfi Amm*. İskenderiyye: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 2002.
- Karabacak, Kerim. “Öğretim İlkeleri”. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 6. Basım, 2021.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *el-Müstedrek Alâ Mu'cemi'l-Müellifin: Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Kılıç, Hulusi. “İbn Âcurrûm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kılıç, Ramazan - Turan, Mehmet. “Klasik Arap Dil Metodolojisinde Hadislerle İstîşâh: Sibeveyhi Örneği”. *Diyanet İlmî Dergi* LX/3 (2024), 953-990.
- Lebdî, Muhammed Semîr Necîb el-. *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'n-Nahviyye ve ş-Sarfîyye*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1985.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hazır*. 2 Cilt. Müessesetu Nuveyhizi's-Sekâfiyye: Beyrut, 3. Basım, 1983.
- Özalp, Mehmet Sıdık. “Arap Dilinde İ'râb Olgusu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2019), 197-228.

- Sancak, Yusuf. "Hadîsin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstîşad ve Edebî Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları". *EKEV Akademi Dergisi* IX/24 (2005), 191-208.
- Sulak, Süleyman Erkam. "Birey ve Grup Yöntemleri: Alıştırmalar". *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2. Basım, 2016.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Iktirah fî İlmi Usûli'n-Nahv*. Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 2006.
- Şürrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan. *Şerhü's-Şevâhidi's-Şi'riyye fî Ümmâti'l-Kütübi'n-Nahviyye*. 3 Cilt. Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 2007.
- Tanâhî, Mahmûd Muhammed et-. *Medhal ilâ Târihi Neşri'l-Türâsi'l-Arabî*. Kahire: Mektebetu'l-Hân-cî, 1. Basım, 1984.
- Yorulmaz, Nilüfer Kalkan. *Hicrî İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagatı Kaynaklarında Rivayet Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Zirikli, Hayreddin. *el-A'lâm: Kamûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min 'el-Arab ve'l-Müstarebin ve'l-Müsteşrikin*. 6 Cilt. Lübnan: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 15. Basım, 2002.